

K OTÁZCE SLOVANSKÉHO VLIVU NA NÁZVOSLOVÍ RUMUNSKÝCH ŘEMESEL

Zdenek Wittoch, Praha

1. Ze složitého komplexu problémů sem spadajících vybíráme si - prozatím - kategorií *c e c h ů*.

Rumunské názvy pro řemeslo jsou dva, starší mesteșug (původně mesterug), přejaté z maďarštiny, a meserie, vytvořené teprve v rumunštině (arci pod sémantickým vlivem franštiny a italštiny).^{1/} Vlastní obor cechů je nerozlučně spjat s feudalismem.^{2/}

2. Historický vývoj rumunských zemí se značně opožďuje za evropským západem. Tak v *S e d m i h r a d s k u* vznikají cechy ve století XIV., kdežto v severní Francii a Německu už v XI. a XII. stol., v zemích českých ve XIII.^{3/} Přesto ani kastovní sobectví ani rozpory sociální^{4/} jejich rozmach nezastavily.^{5/} Při zjišťování terminologie radí, že příslušné historické doklady sedmhradské nejsou zpravidla psány církevněslovancky nebo rumunsky, nýbrž nejprve latinsky, od XV. století maďaraky a německy.^{6/}

3. Jinak je tomu ve *V a l a š s k u* a *M o l d a v s k u*, kde až do XVI. století byla jediným kulturním i bohoslužebným jazykem církevní slovanština.^{7/} V severní Moldavsku se slovanštině živil jak ve městech, tak i na venkově stýká s rumunským již nejméně 700 let.^{8/}

V těchto dvou zemích od poloviny století XV. do druhé poloviny XVI. se tvoří řemeslnická "bratrstva", rázu především náboženského, pod svrchovaností pravoslavné církve a metropolitů. V jejich čele stojí vátar (slovo ukrajinaké).^{9/} Z církevněslovanštiny jejich názvu, vzniká rumunské braslă, u něhož předpokládáme variantu braslă, utvořenou vlivem odvozeniny braslas (starší tvar brăslas) "cechovní". Plurál je brasle. Z tohoto plurálu se patrně analogií podle kmenoslovných alternativ -ea- (v sg.): -e- (v pl.) - a to u substantiv a plurální koncovkou -e (charakteristický zj. v rumunských nářečích valašských) změnilo kmenové -a- v braslă na -ea-, takže vznikl tvar braslă.^{10/} Braslă se vytvořilo pravděpodobně v Moldavsku, kde pravoslavný feudalismus byl zvláště silný,^{11/} a novější braslă pak proniklo z valaštiny i do rumunštiny spisovné.^{12/}

Teprve v XVII. století se ve Valašsku a Moldavsku vyvinuly skutečné *c e c h y* s význačnými rysy náboženskými a podřízené i nadále vrchnosti, zvláště duchovní.^{13/} Vedle nich se ještě udržovala původní "bratrstva", zvaná vătășii.^{14/} - Za Fanariotů, v XVIII. stol., se větš

cechy nazývají - po turecku - isnaf, menší rufet.^{15/} Od této doby jejich význam klesá; v první polovině století XIX. se mění v tzv. "korporace" (corporatii), řádu již demokratičtějšího, platící daň svanou patentě. (Oba termíny převzaty s francouzštiny.)^{16/} -

Nyní si všimneme blíže cechovní terminologie.

4. C e c h m i s t r se obvykle nazýval starostou.^{17/} Maďarsko-německý název teh-mester je doložen až r. 1725. V první polovině XIX. století se užívalo tureckého sufixu -baga; např. terzibaga "starosta cechu krejčovského". - Dnes jsou už zapomenuty řecký termín proestos a grecizované protomester (s prefixem proto-); oba náležejí do období Fanariotů.

Představený cechu silněji podřízeného vrchnosti byl vataf (též vataw, vatah; poslední je tvarem skoro totožný s ukrajinským 'vatah').^{18/}

Některými termíny, např. sedmihradským consiliu "cechovní rada", părintele calfelor "tovaryšský starší" apod. se tu zabývat nebudeme, protože jejich užívání v sedmihradské rumunštině nemáme zaručeno.^{19/} Zato - pro vedení cechu - máme v obou rumunských knížectvích doloženo řecko-církevněslovenské epitrop, jakýsi církevní dozorce (pod maskou orgánu poradního) nad cechmistrem.^{20/}

Maďarský termín mester "mistr", v Sedmihraděch doložený od XIV. století, má význam vskutku základní. Do Valašska a Moldavska přešel n e j p o z d ě j i v první polovině století XVI., ne-li dříve - tj. v době, kdy řemesla i cechy sedmihradské dosáhly neobyčejného rozmachu, kdežto v Moldavsku a Valašsku v té době lze stěží mluvit o tzv. "bratrstvech", a cechy tam vznikly teprve o více než sto let později! (Viz výše.) Z toho plyne, že mester je nejstarší doložený název z cechovní terminologie. Pevnou pozici slova v sémantické stavbě rumunského slovníku ukazuje bohatý systém jeho odvozenin (a mesteri, mesterese s mn.j.), velká frekvence termínu v řeči, značně rozvětvená (odstupňovaná) hierarchie pojmu "mistr" apod. (To platí pouze o Sedmihradsku, nikoli o knížectvích, ve kterých termín - třebaže i tam dobře zakořeněný - neměl tak starou tradici.)^{21/}

Kromě toho je doložen ve městě Suceavě (severní Moldavsko) r.1673 polský název mistru a (snad církevněslovenské) giupan, z první poloviny XIX. století pak patentar (rumunské derivace od patentě - viz výše). Zcela zapomenuty jsou dnes novořecké protomastor a premaster (s řeckým prefixem pre-), oba znamenající "staršího (tj. vyššího) mistra".^{22/}

Turecké caifá "tovaryš" proniklo nejspíše v XVII. století do Valašska, kde byl tehdy tlak turecký zvláště silný. Tovaryšský "vandr" přispěl jistě k upevnění termínu, neboť okolní balkánské země byly ten-

krát vesměs pod politickým i hospodářským vlivem tureckým, takže tam slovu 'kalfa' zajisté všude rozuměli. A po návratu z "vandru" tovaryš, "šlůvek znalý světa", se patrně k tomu titulu hrál hlásil. Ostatně termín 'kalfa' existuje také v bulharštině, srbštině, albánštině i moderní řečtině, jde tedy o termín balkánský par excellence.^{23/}

Církevněslovanaké ucenic znamenalo "učedníka" čili "robence". Byl přijímán mistrem na dobu 3-5 let, svanou soroc, na základě písemné úmluvy, jmenované zapis. Všechny tři slovanaké termíny jsou doloženy v rumunských knížectvích.^{24/}

Novořecké catastif "zápisná kniha", doložené tamtéž, pochází patrně z XVIII. století, tj. z doby tzv. fanariotů. Cechovní archiv měl název vlastně francouzský (tedy posudní) srhivă, možná ovlivněný ukrajinským 'archiva'. Funkci výběrčího a svolavatele (na schůze) konal na počátku XIX.stol. ceug (turecké slovo), zvaný též řecky logofăt. Poplatek za přijetí do cechu, bărbintă, doložený v XVIII. stol., je možné z ukrajinského 'berbenicja', anebo z maďarského 'berbence'; není vylouženo ani spolupůsobení obou. V městech obou knížectví se prováděla - pro vrchnost - neplacená práce, označovaná po turecku beilic.^{25/} Po činnosti cechu přicházíme k jeho vnějším, hmotným znakům. Byly to hlavně p o k l a d n i c e (truhlice), cutie (turecké slovo, doložené od XVIII. století), pecete "pečeť" (slovanaké, dolož. v téže době), cechovní svíce luminare (původu rumunského) a p r a p o r e c , steag (přeneseno k cechům zřejmě z vojenství - tj. teprve v době, kdy už v rumunštině zdomácnělo: pro cechy tedy je to slovo již r u m u n s k é , nikoli slovanaké!).^{26/}

5. Nyní se pokusíme určit u uvedených termínů hlavní l e x i k á l n í v r s t v y , tj. jejich relativní chronologii.

V chronologickém sledu je první vrstva m a đ a r s k á , reprezentovaná slovem mester "mistr" a snad i megtesug (ze staršího mestersug) "řemeslo", počínající nejdříve od XIV. století.

Druhá je s l o v a n s k á (od druhé polovice stol. XV.) : bresală (dříve bresal) "cech", staroste "cechmistr", ucenic "učeň" a - pravděpodobně - i pecete "pečeť" pocházejí, jak soudíme, z církevní slovanštiny, kdežto vătaf "starší (vedoucí) mistr", a patrně bărbintă "příjemné (cechovní poplatek)" z ukrajinštiny. Spíše za ně časově patří zapis "(psaná) úmluva", soroc "lhůta, určené období (např. doba učednictví)", giupan "mistr", patrně rovněž církevněslovanaká, a polské mistru "mistr". - Prostřednictvím církv. slovanštiny přešlo nejspíše také novořecké epitrop "(církevní) rádce cechmistra".

Vrstva třetí (nejméně od XVII. století) je t u r e c k á :

calfă "tovaryš" a, patrně, cutie "cechovní pokladnice". Za pozdější považujeme ianaf "(větší) cech" a rufet "menší cech", bellic "povinná práce (pro vrchnost)", dále sufix -basa, znamenající cechmistra, a ceaug ("výběrčí, svolavatel apod.").

Novorecká vrstva je štvrtá (od XVIII. století): catastif "cechovní kniha", premaster a protomaster "starší (tj. vyšší) mistr", dále proestos a protomester "cechmistr", patrně též logofăt "cechovní písař".

Francouzská vrstva, pátá a poslední, začíná asi v první polovině XIX. století: corporatie "(cechovní) korporace", arhivă "archiv". Patentar "mistr" a meserie "řemeslo" sem lze počítat proto, že první vzniklo z francouzského patentă (třebaže vlastně teprve v rumunštině) a na sémantickém vývoji druhého se podílel vliv francouzský a nejspíše též italský.

6. Z dosavadních vývodů vyplývá asi toto: Na tvoření rumunské cechovní terminologie se účastnily, jak soudíme, především církve v ní slovanština, zčásti ukrajinština, a v druhé řadě maďarština a turečtina; z nich pocházejí základní termíny jako breaslă "cech", staroste "cechmistr", ucenic "učení", mester "mistr" a calfă "tovaryš". Poslední je - vlivem tureckým - v jazycích balkánských (tj. v rumunštině, bulharštině, arštině, albánštině i moderní řečtině) rozšířen ze všech nejvíce, je tedy termínem "nejbalkánštářším". Kolábkou slovanských termínů jsou rumunská knížectví, zvláště Moldávie a sasko. Knížectví jsou ostatně rodištěm velké většiny rumunské cechovní terminologie vůbec. Pro význam jednotlivých vrstev nerozhoduje počet termínů v nich obsažených, nýbrž jejich důležitost a užívání. Tak vrstva maďarská disponuje jen jediným názvem (mester), a přece se jí nemohou rovnat daleko početnější obsazené vrstvy řecká a francouzská (tato se ostatně tvořila teprve v době, kdy cechy už začínaly vlastně zanikat.) Jednotlivé vrstvy netvoří neprodyšně uzavřený celek, nekladou se na sebe jako nějaké desky nebo geologické vrstvy; mohou se naopak navzájem časově prolínat, spolu koexistovat. Nejvýraznějším příkladem toho jsou vrstvy turecká a řecká; tato druhá totiž vznikala především za vlády tzv. fanariotů, řeckých správců rumunských zemí (hlavně v XVIII. století), vládnoucích ve jméno tureckého sultána, a kulturní vliv turecký za nich přirčeně trval rovněž. Některá slova (jako epitrop, bărbintă, giupan) lze zařadit do dvou vrstev současně (jde tu, aspoň prozatím, spíše o věc názoru než přesných důkazů), jina povstala spolupůsobením dvou i tří různých jazyků (teh-mester, proto-

mester, premešter, patrňe i meserie a snad archivã), u jiných konečně je těžko přesněji určit dobu vzniku (aspoň jakožto speciálních termínů) a e c h o v n í c h : např. steag, luminare, bărbintă, ceaus); snad se to podaří vyřešit bádání pozdějším.

Co do celkové důležitosti stojí na prvním místě živel s l o v a n - s k ý . Zajímavým paradoxem pak je, že ačkoli cechy jsou vlastně výtvozem lidu (tj. řemeslníků), přece jejich názvosloví k nim přicházelo z největší části - aspoň podle našeho zjištění - shora, tj. od vrchnosti. Při jejich feudálním původu a rázu to ovšem nepřekvapuje. Jinak je, myslím, zřejmé, že zkoumání nomenklatury cechů přispívá nejen k lepšímu poznání rumunštiny samé, ale i k zpřesnění a doplnění obrazu kulturní historie zemí balkánských.

Z k r a t k y

- B.15 Der Große Brockhaus, I-XXI, 15.Aufl., Leipzig, 1928-1935
 B.16 Der Grosse Brockhaus, 1.-13.Bd., 16.Aufl., Wiesbaden, 1952-1958
 D. Densusianu, Ovid: Istoria limbii romine, II, Edit. științif., București, 1961
 DLR Dictionarul limbii romine; Academia Română, București; t.I, partea I-III (1913, 1939, 1949) / z p.III vyšel jen fasc.11/; t.II, p.I (1934), p.II, fasc.1-3 (1937, 1940, 1948); (pokračování díla): Dictionarul limbii romane, t.VI, fasc.1-13 (1965-1969), Academia R.S.R., București
 DLRM Dictionarul limbii romine moderne, Acad.R.P.R., 1958
 E.L. (K-KON)
 1929
 G. Gerov, Najden : Rěčnik na bl 'garckyj jazyk, I.(A-K), Plovdiv, 1895
 Gr. Gramatica limbii romine, vol.I, eđ. a II-a, Acad.R.P.R., București, 1963
 Gr.L. ... Grand Larousse encyclopédique en dix volumes, I-XI, Paris, 1960-1968
 Hr. Hrinčenko, B.: Slovár' ukrajins'koj móvy, I-IV, Kyjiv, 1907-1909
 Ist. Istoria Rominei; II, 1962; III, 1964; Edit. Academiei R.P.R., București
 Mikl. ... Miklošich, Fr.: Lexicon palaeslovenico-graeco-latinum., Vindobonae, G.Bräunmüller, 1862-1865
 O. Olteanu, Ștefan - Serban, Constantin: Mestesugurile din Tara Romanescã si Moldova in evul mediu, Edit. Acad.R.S.R., 1965 (Acad.R.S.R., Institut. de istorie ..., Biblioteca istorica, XX)
 C.sl. ... Ottův slovník naučný, I-XXVIII, Praha, Otto, 1888-1909
 P. Pascu, Ștefan: Mestesugurile din Transilvania pinã in secolul al XVI-lea, Editura Acad.R.P.R., 1954
 Q. Dictionnaire encyclopédique Quillet, I-VI, Paris, Quillet, 1958
 R.B.A. .. Rěčnik na savremennija bǎlgarski knižoven ezik, Sofija, 1955

- Rj.J.A. Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika IV (isprekrižati-kirac), U Zagrebu, 1892-1897
- Tikt. Tiktin, H.: Rumänisch-deutsches Wörterbuch, I-III, Bukarest, 1897-1925
- W₁ Wittoch, Zd.: Le nom roumain du fleuve D n i e s t r e t les relations Ukraino-roumaines (Philologica Pragensia, 9/48/, 1966, 8.2, str. 148-157)
- W₂ Wittoch, Zd.: Les relations ukraino-roumaines et le Dniestr (Les Études balkaniques tchécoslovaques, II, 1967, str. 87-99).

P o z n á m k y

- 1/ Viz DLRM, DLR, a zvláště Tikt. (s.v.); srv. P.9.
- 2/ Srv. O.sl., s.v. "Cechy" (od Z.Wintera); Ist.II, 88; P.89,90,91; O. 1,9,13-14,15; P. 96-98,342.
- 3/ Gr.L., s.v. "corporation", str.519; B. 15, XX, s.v. "Zünfte": B.16, 12.Bd., s.v.: O.sl.(Winter); Ist.II, 230; srv. P. 93.
- 4/ P. 96-98,300,340,260,232,252,338,340,245,239,240,246,254,255,259; srv. též O.sl., "Cechy" a "Cechovní zřízení" (Z.Winter).
- 5/ P. 248,232,239,240,248,297,187,411; O.sl.; Q., s.v. "corporation".
- 6/ Ist.II, 229; P. 257.
- 7/ Viz např. Ist.,II, 705 a 664.
- 8/ Srv. W₂, 88-92; W₁, 150,151-152,154,157; Ist.II, 1026.
- 9/ O.46; Ist.II, 580;837; O.233 sl., 235; srv. též např. O.sl., s.v. "Cechy"; také v zemích českých byla - jako předchůdci cechů - podobná bratrstva.
- 10/ Srv. příklady: sg.breaná - pl.breane, sg.mireasă - pl.mirese, sg. ceată - pl.cețe, sg.seră - pl.seri a am.ži; srv. DLRM, DLR, Tikt. aj. Viz též Tikt., s.v. "breasla", "breslās".
- 11/ O. 234,235,296,452.
- 12/ Viz např. D., str.15; Ist.II, 1045.
- 13/ Ist.III, 54 sl.; O. 235 sl., 240, 294 sl., 297, 303, 411, 412, 421 sl.
- 14/ Ist.III, 55; O. 296; O.sl., "Cechy".
- 15/ O. 295.
- 16/ O.456,437,439,440,443; Ist.III, 959; srv. též DLRM ("corporatie", "patenta"), Gr.L. ("corporation", "patenta"), aj.
- 17/ Patrně církevněslovanské; může souviset i s ukrajinským 'stárosta'. Ukrajiniština jistě ovlivňovala církevní slovnostinu v severním Moldavsku. Srv.např. Hr., s.v. a W., 150-152, 154 sl., 157; W₂, 87-91; O.sl., "Cechovní zřízení"; P.301.
- 18/ O. 237,239,240,296,302 sl., 304,421; Hr., s.v., DLRM.
- 19/ P. 305-306,296; O.sl., "Cechovní zřiz." a "Cech".
- 20/ O. 300,423,443.
- 21/ DLRM, DLR, Tikt., s.v.; Ist.II, 582; P. 94,340,342,16 a 260,296, 297,305,306 sl.; O. 297, 304; O.sl., "Cech.zřiz.".
- 22/ O. 237,238,239,439; srv. též např. Mikl., s.v. a DLRM.
- 23/ O. 237; P. 296; DLRM, Tikt., DLR, s.v.; P. 271, 281 sl., 282 sl., 284 sl., 305; O.sl., "Cech.zřiz."; O. 433. (Viz též např. Gr.L., "Turquie", aj.) - G., R.B.A., Rj.J.A., E.L.; novořecky v tvaru ; v albánštině kalfe "jeune homme, garçon (mládík, mládenec)" (doloženo na poč.XIX.stol.podle chystaného e t y m o l . s l o v n í k u a l b á n s k é h o - dosud v rukopise - od

dr. Václava Poláka, jemuž za ochotu ardečně děkuji).

- 24/ Srv. DLRM, Tikt., Hr., s.v.; O.sl., "Cech.sřiz."; P. 264, 266 sl.,
267 sl., 268 sl., 270, aj.; O. 420, a j.v.
- 25/ DLRM, Tikt., DLR, Hr.; O.sl., "Cech.sřiz."; O. 414,417,422,424,
443,294; Ist.III, 366.
- 26/ DLRM, Tikt., DLR; O.sl., "Cech.sřiz."; O. 301, 303,413,425, P.312.